

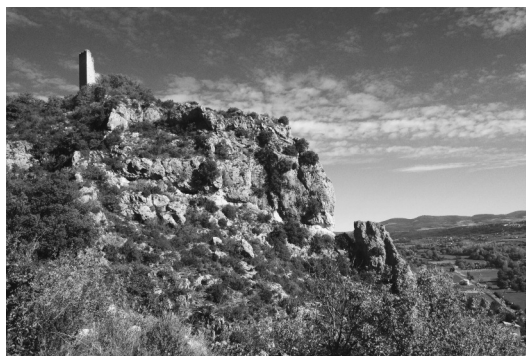
DE BEKEERLINGE

STEFAN HERTMANS

- Ruimte* (roman, 1981)
Ademzuil (poëzie, 1984)
Melksteen (poëzie, 1986)
Gestolde wolken (proza, 1987)
Zoutsnieuw Elegieën (poëzie, 1987)
Bezoekingen (poëzie, 1988)
Oorverdovende steen. Essays over literatuur (essays, 1988)
De grenzen van woestijnen (proza, 1989)
Sneuwdoosjes (essays, 1989)
Het narrenschip (poëzie, 1990)
Verwensingen (poëzie, 1991)
Kopnaad (theater, 1992)
Muziek voor de overtocht (poëzie, 1994)
Naar Merelbeke (roman, 1994)
Fuga's en pimpelmezen. Over actualiteit, kunst en kritiek (essays, 1995)
Francesco's paradox (poëzie, 1995)
Annunciaties (poëzie, 1997)
Steden. Verhalen onderweg (proza, 1998)
Het bedenkelijke. Over het obscene in de cultuur (1999)
Waarover men niet spreken kan: elementen voor een agogiek van de kunst (essays, 1999)
Goya als hond (poëzie, 1999)
Mind the gap (theater, 2000)
Café Aurora. Essays bij het werk van kunstenaar Jan Vanriet (2000)
Als op de eerste dag. Roman in verhalen (roman, 2001)
Het putje van Milete (essays, 2002)
Engel van de metamorfose. Over het werk van Jan Fabre (2002)
Vuurwerk zei ze (poëzie, 2003)
Kaneelvingers (poëzie, 2005)
Harder dan sneeuw (roman, 2004, 2015)
Jullie die weten (libretto, 2005)
Muziek voor de overtocht. Gedichten 1975-2005 (poëzie, 2006)
Het zwijgen van de tragedie (essays, 2007)
Het verborgen weefsel (roman, 2008)
De val van vrije dagen (poëzie, 2010)
De mobilisatie van Arcadia (essays, 2011)
Oorlog en terpentijn (roman, 2013)
Een beeld van jou (poëzie, 2016)
Neem en lees (poëzie, 2016)

Stefan Hertmans

De bekeerlinge



2016

DE BEZIGE BIJ

AMSTERDAM | ANTWERPEN

Copyright © 2016 Stefan Hertmans
Omslagontwerp Brigitte Slangen
Omslagillustratie Gertrude Käsebier, *The Sketch*,
1902, Rijksmuseum Amsterdam
Foto auteur Michiel Hendryckx
Vormgeving binnenwerk Adriaan de Jonge
Druk Bariet, Steenwijk
ISBN 978 90 234 9962 6
NUR 301

debezigebij.nl

מניר

Voor de vrouw die een huis kuste

De vorm van de tijdloosheid is het hier en nu.

– Thomas Mann, *Jozef en zijn broers*

De bekeerlinge

- I Jupiters berg 11
- II Rouen 37
- III De vlucht 67
- IV Narbonne 113
- V Moniou 133
- VI De overtocht 179
- VII Cairo 229
- VIII Nájera 267
- IX Cambridge 291
- X De schat van Monieux 301

I

Jupiters berg

1

Het is vroeg in de ochtend, de eerste zonnestralen komen net boven de heuvelkam uit.

Van bij het raam waar ik uitkijk over de vallei zie ik in de verte twee mensen naderen. Ik denk dat ze van de hoogten van Saint-Hubert komen, vanwaar je zowel de top van de Mont Ventoux als de vallei van Monieux kan zien; daarna moeten ze een tijd door het schrale eikenbos op de hoogvlakte lopen, waar de wolven zwerven.

De befaamde Rocher du Cire – de steile, monumentale rots waar hoog en onbereikbaar de bijen zwermen en de steen in de zomerzon glimt van de honing die letterlijk van de rotswand druipt – staat er ongenaakbaar en desolaat bij, massief verzonken in de ochtendnevel. Dat alles hebben de twee mensen gezien en ze zijn er zwiingend aan voorbijgegaan.

Het licht valt zijdelings op de nog minieme gestalten. Ze dalen moeizaam af van het punt waar tegenwoordig het landgoed La Plane als een waakhond boven de vallei ligt, langs de s-vormige weg die naar de linkeroever van de rivier leidt – voor hen is dat de rechterkant, want ze lopen stroomopwaarts. Ze verschijnen en verdwijnen naargelang ze tussen de bomen opdoemen of erachter schuilgaan. Daarna komen ze in open hellend grasland en dalen iets sneller af. Daar kunnen ze de half afgewerkte toren zien opdoemen op de hoge rotswand, als een vertrouwenwekkend bakken. Nu de zon nog iets hoger rijst en de lagere vallei beschijnt, zien zij het dorp oplichten; omdat alle huizen gebouwd werden

met natuursteen en in de schemer bijna niet te ontwaren zijn, lijkt het alsof het dorp zich als bij wonder losmaakt uit de rotswand en vorm krijgt door het licht. Alsof iemand een groot gordijn wegtrekt en een slapend landschap zichtbaar wordt.

Het schemerblauw vervluchtigt snel. Geelgrijze tinten nemen de overhand. De laatste wolken worden door de warmte geföhnd tot reusachtige, ijle keien in een paarse hemel; over de loop van de rivier ligt een witte sluier die zienderogen verdampt. Een zwerm bijeneters zwenkt al boven de daken.

Wanneer de twee nog een paar honderd meter dichterbij zijn gekomen, zie ik dat de man met een ruwe houten stok loopt. De vrouw hinkt, het lopen valt haar zichtbaar zwaar. Ze zien er beiden afgepeigerd uit. Heeft de vrouw haar voet verzwikt op een van de ruwe paden op de hoogten of heeft ze pijn door het schuren van haar schoeisel en de lange, zware dagmarsen? Ik stel de verrekijker bij en merk nu ook dat ze hoogzwanger is. De man draagt een ruime boezeroen en hij heeft een primitief soort hoed op zijn hoofd. Soms helpt hij de vrouw over iets heen te stappen door haar bij de elleboog te nemen. Een tweede man met een grote zak op zijn rug doemt achter hen op. Hij volgt in hun voetspoor en leidt een muilezel met zich mee.

Hoe vroeg zijn ze opgestaan vanochtend? Zijn ze door de kou gewekt onder een boom? Werden ze wakker in een herberg? In de weidse stilte van de lenteochtend zingen nog de nachtegalen in de struiken bij de rivier. Je kunt ze tot hier horen; ze slaken melodieuze, krankzinnige gilletjes. Wanneer de zon helemaal boven de heuvel staat, zeilt een uil geruisloos over de kromme eiken en verdwijnt tot de volgende avond. Tijdeloze rust; het verre janken van een wolfshond; de koekoek die monotoon roepend over de eenzame bossen bij Saint-Jean fladdert. Het landschap geurt hemels in de vroege uren, het ademt een bovenaardse schoonheid. Op deze lenteochtend staan alle irissen open, de wilde ker-

selaar bloeit, de rozemarijn staat vol kleine felle bloemen, het aroma van tijm komt op met de warmte van de dauw. Warmte van de dauw, Hamoutal: de Joodse roepnaam van de vrouw schiet mij door het hoofd.

Ik weet wie ze zijn. Ik weet voor wie ze op de vlucht zijn.

Ik zou hen beiden hier in huis welkom willen heten, hen vergasten op iets hartverwarmends dat zij wellicht nog niet kennen, bijvoorbeeld een kopje koffie. Waar moeten ze wonen, nu hun huis al duizend jaar niet meer bestaat en het middeleeuwse deel van het dorp onder gras en heesters verdwenen is? Binnen luttele ogenblikken kan de eerste auto hun een hartstilstand bezorgen van schrik, waardoor de jonge vrouw misschien te vroeg gaat bevallen.

Het koppel strompelt nu mijn dorp binnen.

Ik schiet wakker uit de dagdroom. Ik sluit het raam, ontsteek de haard voor de frisse ochtenduren, ga koffiezetten. Nu en dan voel ik de dwaze drang om aan het raam te kijken. Zonnevlekken schuiven over de oude vloertegels; het is een lege, stille dag.

*

Dit dorp heette ooit de berg van Jupiter – Mons Jovis. Aansluitend op de neolithische bewoning in de grotten verderop, werden hier lang voor het begin van de jaartelling de eerste ruwe stenen op elkaar gestapeld. Het beeld verliest zich in de nacht van de tijd, maar het blijft voelbaar in de oudste huizen van het tot puin vervallen, hogergelegen dorp. In de oude kapel op de rand van het ravijn werd ooit een steen met Latijnse inscripties gevonden, gewijd aan Mars Nabelcus, een godheid die de Romeinen in deze streek vereerden.

Tijdens de middeleeuwen lagen de primitieve huizen verstrooid tussen moeilijk begaanbare rotsen en opgeschoten eiken, beschermd door de hoge rotswand, een natuurlijke muur van bijna

honderd meter. Soms stuit je nog op oude kelders te midden van droog gras, kreupelhout en met tijm begroeide rotsen. De donkere holten geuren naar schimmel en aarde, zelfs op hete dagen. Hier, deze wilde plek vol bramen en verdorde wikke waar ik overdag vaak zit te dromen, was ooit een kamer waar geboren en gestorven werd.

Rond de tiende eeuw braken vetes uit over de diepe waterputten die onder sommige kelders lagen. In periodes van hitte – de beruchte *canicule* – werd het water brak en vergiftigde de bewoners. Zwervers werden beschuldigd en gemarteld, al was het maar om de gedachte aan het offer levendig te houden. Daar op de hoogten, in de buiteling van *rafales*, mistral en tramontane stonden gammele bouwsels met hun vensterloze rug naar de wind gekeerd, zodat ze het eeuwen uithielden. Ze verschilden niet wezenlijk van die primitieve steenconstructies, de *bories* die herders in de droge vlakte of in de eikenbossen bouwden. Toen al maakte men een simpel kijkgat in de steen, dat 's winters kon worden dichtgemaakt met de huid van een wolf of een vos, soms met een strakgespannen varkensblaas.

De middeleeuwse huizen werden gebouwd op smalle percelen met onvaste ondergrond. Zwaar en halsoverkop gestapeld leunden de metersdikke muren tegen elkaar aan. Ze werden hoger met de eeuwen, maar de bouwkennis evolueerde niet mee. Daarom stortten, vanaf de late achttiende eeuw, heel wat huizen gewoon in. De ruïnes vervielen tot schilderachtige steenhopen, begroeid met wilde wingerd die bloedrood kleurt in oktober. De overgebleven panden leunen sinds tijden op hun smalle, zware gevels als oudjes op hun stok. Ze hebben de eeuwen met oplapwerk doorstaan. Het verstofte bindmiddel van klei en zand werd vervangen door cement. De oude eiken stutbalken en geïmproviseerde steunberen werden verstevigd met beton, de huizen worden bij elkaar gehouden met stalen stangen die dwars door de

muren werden geschoven en daarna aangeschroefd, vastgezet met het sierlijk smeedwerk van sluitringen die soms lijken op de scharen van een schorpioen.

*

Het is begrijpelijk dat de twee verliefden hierheen zijn gekomen. Het dorp was wel vaker een toevluchtsoord voor passanten en vluchtelingen. Joden in de elfde eeuw, hugenoten in de zeventiende. Wanneer een plek de naam had tolerant te zijn, raakte ze bekend bij mensen op de dool. Tegen de achttiende eeuw, toen het dorp in de annalen werd aangeduid met de naam Monilis, telde de gemeente haast duizend bewoners. De nauwe straten waren overvol geworden, lichtloos en somber in de harde winters op zeshonderd meter hoogte, maar koel tijdens de lange hete zomermaanden. In de geulen broedde de smurrie die ratten voedt. Die voedden op hun beurt hun luizen, en die de pest. In de regio werden tijdens de veertiende eeuw de eerste gevallen van pest beschreven. Vier eeuwen later, tijdens de grote epidemie die via Marseille werd geïmporteerd, werden pestmuren opgetrokken, streng bewaakte dikke stapelingen van ruwe leisteen waar vluchtelingen werden doodgeslagen wanneer ze voorbij de wachters probeerden te komen. Lijkenpikkers trokken rond om de her en der liggende doden van hun laatste bezittingen te beroven. Ze smeerden zich in met een mengsel van tijm, rozemarijn, lavendel en salie. Bijgeloof deed de rest: het middel beschutte de rovers blijkbaar tegen besmetting. Ooit hoorde ik een oud vrouwtje dit klassiek geworden kruidenbultje *les quatre bandits* noemen. De pestmuur ligt amper enkele kilometer verderop, overgroeid met grassen en kruiden.

Deze ruwe streek was trots en verzette zich eeuwenlang tegen het centralisme van Parijs. De bevolking raakte steeds meer gemengd. Spanjaarden, Marokkanen en Italianen, verdwaalde ma-

trozen die uit Marseille kwamen en kinderen verwekten bij een plaatselijke schone uit de droge, desolate heuvels. Met tranende ogen zaten de paupers in de voorjaarswind tussen de wilde irissen, de klaprozen en de schamel gezaaide spelt. Hun kinderen hadden gewelfde ruwe voeten, een felle blik en een geschonden huid. Soms trok een plunderende bende voorbij, kwakte hier en daar een herder met zijn schedel tegen een muur, verkrachtte een paar vrouwen en nam, zodra de schrik het dorp in de greep had, wat ze wilde. Verdween dan over de heuvelkam en liet vrij spel aan wind, zon, stilte, angst en gebeden.

Zo komt het dorp, als een zwerver uit oude tijden, de eenentwintigste eeuw binnen. Er is haast niets veranderd; op vroege najaarsochtenden trekken nog steeds de herders met hun warm walmende kudden door de hoofdstraat, het geluid van de fijne hoeven en de zacht klingelende bellen in verschillende toonaarden is niet wezenlijk anders dan in de tijd toen Vergilius zijn herdersdichten schreef; een spoor van keutels en plukken wol blijft achter op het asfalt terwijl de dieren zich verdringen en de lammeren gekke sprongen maken. De postbeambte in de kleine bestelwagen wacht rustig af tot de kudde het dorp weer uit is, terwijl hij zijn sigaretje rookt. In de oude romaanse kerk wordt op zondag nog steeds de mis gevierd. De gelovigen zingen een beetje vals, dat hoort nu eenmaal bij vrome lieden.

's Winters sneeuwt het dorp soms dagenlang dicht. Dan leven de bewoners van de voorraden in hun kelders en vriezers. Tijdens de lange hete zomers is de natuur hard en overweldigend, de droogte teert de gronden uit, de lavendel wordt geogst en de geur van brand dwaalt over de hoogvlakte terwijl de kostbare olie uit de planten wordt geperst. De tussenseizoenen zijn het mooist; dan herademt het land en zoemen de wilde bijen in de wingerd. Ooit heeft men erover gepiekerd om dwars door de prehistorisch ogende kloof, in de grillige bedding van de rivier, een treinspoor aan te leggen om het dorp makkelijker bereikbaar te maken voor

de lagergelegen vlakte; men zag er al gauw van af omdat het ondoenbaar bleek zich zelfs maar te paard een weg te banen. Pas sinds de jaren negentig van de vorige eeuw is de hoogvlakte vlot bereikbaar geworden voor het verkeer, door een autoweg over de duizend meter hoge kam van Les Abeilles.

De dagen kennen geen uren. Je kunt naar een zonnevlek staren die over een ruwe vloer schuift, een soort wit licht dat lijkt te rillen en in de late middag tegen de muur opklimt voor het verdwijnt. Niets gebeurt, dat is de hele gebeurtenis waarvan je niet weg kunt kijken. De tijd doet zijn eigen ding.

Het is eigenlijk de rabbijn van het dorp, Joshua Obadiah, die de vluchtelingen van bij de synagoge in de vroege ochtend de heuvel af ziet komen, daar in de lente van het jaar 1091. Hij moet door een bode te paard op de hoogte zijn gesteld van hun komst, al enkele dagen eerder. Hij is bezorgd om deze jonge mensen – niet alleen omdat ze bescherming nodig hebben vanwege hun gemengde huwelijk, maar ook omdat hij weet dat de vrouw in de eerste dagen zal moeten bevallen, terwijl het nog weken kan duren voor hij een woning op orde heeft voor hen. Hij zal hun dan ook onderdak verlenen zolang het nodig is. Waarom ze niet te paard hierheen zijn gekomen kan hij alleen maar raden. Misschien werden ze overvallen door struikrovers of paardendieven. Misschien hebben ze zich vermomd als eenvoudige lui om zo aan de aandacht van hun achtervolgers te ontkomen. Hij wacht met ongeduld tot ze binnen de muren zijn, en stuurt zijn vrouw uit om hen bij de zuidelijke poort, vandaag nog steeds bekend als de Portail Meunier, op te vangen. Ze strompelen tot bij zijn huis – vlak bij de plek waar ik, duizend jaar later, zomers lang nietsvermoedend heb zitten lezen en gelukkiger ben geweest dan waar ook in dit ondermaanse.

Hamoutal heeft een diepe schaafwonde aan haar rechtervoet; ze heeft haar enkel zo zwaar verzwikt dat haar ligamenten zijn doorgescheurd. De voet is rood gezwollen, bloed heeft zich in zwarte vlekken opgehoopt onder de huid en de enkel dreigt te ontsteken. De vrouw van de rabbijn bet hem met een mengsel van lavendelolie, brandnetel en lauw water. Hamoutals echtge-

noot, David Todros uit Narbonne, brengt Joshua Obadiah op de hoogte van de laatste ontwikkelingen.

De rabbijn knikt nadenkend en plukt aan zijn baard; zijn vrouw deeft de delicate, gewonde voet van de jonge vrouw.

Hoe is je ware naam? vraagt de rabbijn.

Ze aarzelt; vraagt hij om haar vroegere christelijke naam?

David is haar voor. Sarah, zegt hij. De naam van mijn vrouw is Sarah.

Hamoutal is de koosnaam die ze van mij heeft gekregen.

Hij legt zijn hand op de hare.

Het gezelschap zit zwijgend bij elkaar.

*

Het zijn heftige tijden. De godsdienstige vrede, ooit door Karel de Grote ingesteld, is langzaam afgebrokkeld door politieke instabiliteit. Feodale krijgsheren hebben overal de macht gegrepen en regeren autonoom over hun gebieden; de centralistische orde verliest haar greep, er worden misstanden gesignaleerd, de toepassing van de wetten wordt willekeuriger. Terwijl Joden en christenen gedurende enkele eeuwen in betrekkelijke rust hebben samengeleefd, worden er nu steeds vaker ruwe overvallen op Joodse gemeenschappen gemeld. De afgelopen maanden zijn heel wat Joden uit Spanje naar het zuiden van de Provence gevlucht – met name naar Narbonne, het stadje bij de zee dat wordt overspoeld door daklozen op zoek naar geluk of een veilig heenkomen. Davids vader, de grote rabbijn van Narbonne, die door iedereen Roi aux Juifs wordt genoemd omdat zijn geslacht rechtstreeks zou afstammen van koning David, wordt oud. Hij kan het werk amper nog aan, is uitgeput en lijdt aan slapeloosheid; bovendien is hij bezorgd om het lot van zijn oudste zoon en zijn schoondochter.

Hij heeft de twee vluchtelingen naar deze afgelegen plek in de

Vaucluse gestuurd in de hoop dat ze uit de greep van de christelijke ridders kunnen blijven die door de Normandische vader van het meisje vanuit Rouen zijn uitgestuurd om haar terug te halen. Richting Spanje vluchten was te gevaarlijk; het krioelt van de christelijke pelgrims op de weg naar Santiago de Compostella. Het gebied rond Toulouse en Albi was dan weer te onrustig door de strijd met de manicheeërs en de opkomst van ketterse bewegingen. Er vonden te pas en te onpas gevechten en terechtstellingen plaats. Naar grote steden konden ze ook niet vluchten: overal werd geronseld voor expedities naar het Midden-Oosten, er doeken troepen ongeregeld op die de wegen onveilig maakten en herrie zochten met voorbijtrekkende reizigers.

Rabbijn Todros stuurde het jonggehuwde stel dus in een richting waaraan Hamoutals woedende vader nooit zou denken: noordoostelijk door de vlakte voorbij Arles, langs de Rhône, voorbij het garnizoensplaatsje Avignon – waar toen zelfs de beroemde brug nog niet bestond – verder richting Carpentras, vandaar de heuvels van de grotendeels onbewoonde Voor-Alpen in, nog verder in de richting van Sisteron, naar de zuidoostkant van de Mons Ventosus, waar hij een kleine Joodse gemeenschap wist wonen: in het afgelegen bergdorp Moniou – verbastering van Mons Jovis. Zijn collega Obadiah zou het jonge echtpaar zeker bescherming en een woonst bieden. Joshua Obadiah, afkomstig uit het Spaanse Burgos, was nog een jeugdvriend geweest toen ze beiden in de Joodse school van Narbonne de Thora bestudeerden. De verlaten bergachtige streek van Moniou was sinds 1032 onderdeel van het Rooms-Duitse Rijk, buitenland dus voor de Gallische ridders die de vrouw zochten. Verder stond de bergstreek erom bekend dat Joden en christenen er meestal vreedzaam met elkaar omgingen. Obadiah knikte goedkeurend naar de jonge Todros en zei dat zijn vader een verstandige beslissing had genomen.

*

's Middags dwaal ik door de middeleeuwse ruïnes van het dorp. De huidige burgemeester heeft de ruïnes van de middeleeuwse wijk onlangs 'Le Jardin de Saint-André' laten dopen, naar de kapelruïne die hoog boven het dorp op de uiterste rand van het ravijn staat. Hier en daar steekt een halve romaanse boog boven het wilde gras uit. Ik loop de steile weg omhoog. Er werden pogingen ondernomen om oude muren te restaureren, romantische aanzetten tot reconstructie, meestal bij elkaar gestapeld door een groepje vrijwilligers, jongelui die hier de zomer komen doorbrengen en dagenlang rondsjouwen met stenen en houwelen voor ze terugkeren naar hun zomerkamp. Ze trekken bedrieglijk oeroud ogende bouwseltjes op, schoffelen lukraak geëffende terreinen aan waaronder nog ruïnes liggen en waarop jonge olmen en eikjes opschieten. Geen mens die zich bekommert om de historische kwetsbaarheid van deze plek. Ze heeft tegenwoordig het aanzicht van een groene oase, een terrasbouw vol wilde bloemen, een tuin met boven elkaar liggende muurtjes, uit middeleeuws bouwpuin opgetrokken. Alles ligt erbij alsof het hier sinds eeuwen zo is. Maar deze vredig ogende tuin was destijds het dichtstbevolkte deel van het dorp, met nauwe straatjes en hoge sombere huizen dicht tegen elkaar aan. Hier heersten de herrie, de stank en de dagelijkse bontheid van een middeleeuwse samenleving, intens en nauw op elkaar betrokken, krioelend van het leven. Hier werd geleefd en gestorven, geslapen, gewerkt en gevloekt, werd de liefde bedreven en kwamen kinderen ter wereld in de meest primitieve omstandigheden. Nu kronkelt een kleurige veldslang snel onder brosse takken weg voor mijn voetstap. Enkele uit hun gammele omheining gebroken geiten lopen boven mij op een rots, ze springen en ze knagen, ze kijken als in extase uit hun gele duivelsogen en verdwijnen hemelwaarts achter de kam. Boven de hoge rots cirkelt traag een buizerd. De stilte lijkt onheilspellend. Het is alsof ik diep onder de aarde de tijd kan horen brommen.

De synagoge en het huis van David Todros moeten dicht bij elkaar hebben gelegen – hoogstens tweehonderd meter van de plek waar het oude huis staat waar ik dit schrijf. Verderaf kan niet, want dan begeef je je reeds buiten het bereik van de omwalling. De percelen van de huizen aan de zuidkant waren opvallend klein. Dat wijst erop dat de Joodse wijk zich aan deze kant bevond; Joden kregen steevast kleine bouwgronden toegewezen, een manier om hun invloed en rijkdom in te perken. Doordat ook de spits uitlopende percelen waar ik zelf woon reeds herkenbaar zijn op de napoleontische kopieën van de middeleeuwse kaarten weet ik dat op deze plek destijds al zulke gebouwen stonden. Het kan niet anders of de twee vluchtelingen zijn vaak door dit straatje gekomen. Hun nabijheid is nog voelbaar in de weidse stilte over het land. Ik daal weer af naar het huidige dorp – alsof je uit een ver verloren tijd zomaar weer in de tegenwoordige kunt stappen.

Ik ga aan mijn werktafel zitten en blader opnieuw in een wetenschappelijk artikel dat me een tiental zomers geleden is bezorgd door een bejaarde buur uit Zuid-Duitsland die hier sinds decennia een oud, idyllisch huis bewoont. Dat moet je eens lezen wanneer je wat tijd hebt, had hij gezegd. Ik maakte een kopie en legde die in de lade van het oude schrijftafeltje van mijn grootvader, naast de cahiers die hij me ooit geschonken had. Het artikel, zo zag ik later, heet simpelweg ‘Monieux’. Het werd gepubliceerd in 1969 en is van de hand van Norman Golb, vermaard specialist oude Hebreeuwse geschiedenis.